

ŞEYYAD HAMZA'NIN YÛSUF U ZELİHA'SINDAKİ ARKAİK UNSURLAR**Serhat KÜÇÜK*****Özet**

Yûsuf u Zeliha, Eski Anadolu Türkçesinin önemli eserlerindedir. 13. yüzyılın son çeyreği ile 14. yüzyılın ortalarında yaşadığı bilinen Şeyyad Hamza'nın bu eseri, edebi özelliklerinin yanı sıra dil hususiyetleri bakımından da önemlidir. Eser, Eski Anadolu Türkçesinin tüm özelliklerinin yanı sıra, ağız özellikleri ve arkaik kelimelerin çokluğu bakımından da dönem eserleri içerisinde en dikkat çekici ve en karakteristik olanıdır. Yine eserde geçen bazı kelime veya kalıplaşmış kullanışların bazıları tek örnektir (hapax legomenon). Bu eser her ne kadar da mesnevi tarzında yazılmış ise de eserde sık sık *vir salavât eydeyim* gibi ifadelerin olması, şairin bu eseri tıpkı halk ozanları gibi bir mecliste okuduğunu gösterir. İşte bu çalışmamızda gerek edebiyat gerekse dil özellikleri bakımından Türk edebiyatı içerisinde çok önemli yere sahip olan bu eserdeki arkaik kelimeler incelenecektir. Çalışmamızda tespit edilen kelimelerin Eski Türkçe ve tarihi lehçelerdeki seyirleri verilmiştir. Eski Türkçe, tarihi lehçeler ile Batı Türkçesinin ilk zamanlarında kullanılan bu arkaik kelimeler, bugün için Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır; ancak Anadolu ağızlarında bazı arkaik kelimelerin halen daha kullanıldığı tespit edilmiştir. Derleme Sözlüklerinde tespit edilen bu kelimeler de çalışmamızda gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yûsuf u Zeliha, Şeyyad Hamza, arkaik, Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi, halk ağızları.

THE ARCHAIC ELEMENT IN "YUSUF AND ZELIHA" OF ŞEYYAD HAMZA**Abstract**

Yusuf u Zeliha is one of the important works of Old Anatolian Turkish. This work of Şeyyad Hamza, who is known to have lived from in the last quarter of the 13th century to middle of the 14th century, is also important in terms of language characteristics as well as literary characteristics. The work of all the features of Old Anatolian Turkish, as well as the multitude of word of mouth in terms of features and archaic periods in the works is the most remarkable and most characteristic. Also, some words in work or some of the stereotypes of the work is the only example usage (Hapax of legomeno). This work, although the work is written in the style of the mesnevi has often "*vir salavât eydeyim*", so the poet's work is just like the minstrel shows that a community read. In the present study, both in terms of literary and linguistic features that have an important place in Turkish literature archaic words will be examined. In our study, the development of identified vocabulary in the old Turkish and history dialects are given. The archaic words used in the old Turkish, historical dialects and the early days of Western Turkish is not used today in Turkey Turkish; but, it has been identified that some archaic words still used in Anatolian dialect. These words determined in compiling dictionaries are also shown in this study.

Keywords: Yûsuf u Zeliha, Şeyyad Hamza, Archaic, Old Turkish, Old Anatolian Turkish, Folk dialects.

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, serhatkucuk@karabuk.edu.tr

Arkaik (eskicil) nedir?

Türkçe Sözlük'te “Konuşulan ve yazılan dilde kullanımdan düşmüş olan eski söz veya deyim, ayrıca kullanıldığı çağdan daha eski çağdan kalma bir biçimin bir yapının kullanılmasıdır (TS, 2005). Berke Vardar, Açıklamalı Dil Bilim Terimleri Sözlüğünde “eskil biçim”, “eskilik” maddeleri başlığı altında kullanımdan düşmüş bulunan sözlüksel birim, söz dizimsel olgu *vb...* biçiminde tanımlanmıştır (Vardar, 2002, s. 93). Mehmet Ölmez “Çağataycadaki Eskicil Ögeler Üzerine” adlı makalesinde tartışmaya açtığı eskicil terimi ile ne kastettiğini şöyle açıklar: “Öncelikle eskicilik nedir, ne anlaşılmaktadır onu belirleyip daha sonra asıl konuma geçmek istiyorum. Burada bir eskilikten eskicilikten söz etmesem de kastettiğim Türkçe Sözlük'teki anlamıyla eskicilik olmayıp dil bilimindeki kullanımıyla eskicilik olduğunu belirtip kendi aradığı tanımın Talat Tekin'den öğrendiği: “Bir dilde Eski Türkçe ile karşılaştırıldığında öteki Türk dillerinde bulunmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra, sözlüksel biçimlerin de Eski Türkçeye benzer biçimde yaşaması, kullanılmasıdır (Ölmez, 2003, s. 136).

Yukarıda arkaizm üzerine yapılan bazı tanımları verdikten sonra, arkaizmden ne anladığımızı verip, asıl konumuza yani Şeyyad Hamza'nın Yûsuf u Zeliha'sındaki Arkaik Unsurlara geçelim. Arkaik ya da eskicil unsurlar ele alınıp incelenirken, ilk önce ele alınan lehçe eş zamanlı yaklaşımla ele alınmalıdır. O lehçe olduğu dönemdeki diğer lehçelerden soyutlanmalı, lehçenin fonetik, morfolojik tüm özellikleri belirlendikten sonra, bu lehçeye ait eserlerde normalde o dönemde olması söz konusu olmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra, sözlüksel biçimlerin de tıpkı Eski Türkçedeki gibi yaşamasıdır.

Bu çalışmada hem arkaik kelimeler hem de arkaik ekler tespit edilmeye çalışılmıştır. Tespit edilen arkaik kelimelerin veya eklerin hangi dönemden itibaren dilimizde kullanıldığını göstermek amacıyla, bunların; Köktürk Türkçesi, Eski Kırgız Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi ve Çağatay Türkçelerinde olup olmadıkları, bu dönemlerin eserleri veya sözlükleri taranarak tespit edilmeye çalışıldı.

teñgri “Tanrı”, eseri şimdiye kadar yayımlayanlardan Dilçin (1946), Yıldız (2008), Demirci ve Korkmaz (2008) ve Eminoğlu'nda (2008) kelime *tañrı* ~ *tañrı* biçiminde okunmuştur, Taş da (2008) kelimeyi *tanğrı* biçiminde okumuştur, böylece yukarıda zikrettiğimiz çalışmalardan sadece Taş'ın çalışmasında ilgili eserdeki arkaik “*ñg*” sesi kabul

edilerek, bu sesin nazal “ŋ” sesine dönüşmediği kabul edilmiştir. *Yûsuf u Zeliha*'da pek çok yerde kelime **تتكرى** veya **تتكرى** biçimlerinde yazılmıştır. *Yûsuf u Zeliha*'nın TDK kütüphanesinde bulunan tek nüshasındaki imlaya bakarak, ilgili kelimenin *tenğri* biçiminde olabileceğini söyleyebiliriz. Yine bu düşüncemize kanıt olarak, Eski Anadolu Türkçesi ile aynı dönemde teşekkül eden Harezmi Türkçesinde de kelime hep *tenğri* biçiminde (Kutb 170; CCI, CCG), daha sonraki dönem tarihî lehçelerde; Kıpçak Türkçesinde *tenğri* (Kİ 49; Bul 2, 9; Tuh 3b 10) ve Çağatay Türkçesinde kelime *tenğri* (Sang 202r 26) biçiminde geçmektedir. *tenğri* kelimesi *Yûsuf u Zeliha*'da pek çok yerde hep *tenğri* biçiminde geçmektedir, ilgili kelimenin geçtiği beyit örneği:

tenğri adın aňuban girem söze

tā ki ine tenğriden rahmet bize (YZ 1, 2, 66 vs...).

anuy “onun” Eski Türkçede “ol” zamiri hal ekleriyle çekimlenince “a” biçimine dönüşür, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde de aynı biçimdedir. Eski Anadolu Türkçesinden sonra Osmanlıca içerisinde belli bir müddet böyle devam eden bu durum, daha sonra Türkiye Türkçesinde “o” biçimine dönüşerek şimdiki halini almıştır.

anuy kelimesi *Yûsuf u Zeliha*'da aşağıdaki beyitte geçmiştir:

dahı bir adı anuy rahmān-durur

bağışlar kullarına ğufrān-durur (YZ 3, 19, 20 vs...)

gönüci “doğru yola sevk eden” Eski Türkçede “doğru” anlamında Eski Uygur Türkçesinden beri kelime dilimizde vardır. Karahanlı Türkçesinden sonra ise İslamiyet'in etkisindeki Türk edebiyatı metinlerinde *köni din* (KB 54), *köni yol* ‘doğru yol (din yolu)’ (KB 1055) gibi kullanımlarda “insanı doğru yola (din yoluna) sevk eden” anlamlarında kullanılmaktadır. Clauson, kelimenin Eski Türkçeden sonra tarihî lehçelerde Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinden sonra kullanılmadığını belirtir (EDPT 726b). Kelime çağdaş lehçelerde ise arkaik olarak “doğru” anlamında **Hakasçada** *köni*, **Tuvacada** *xönü* biçiminde

bulunmaktadır (EDPT 726b). *köni* kelimesi Şeyyad Hamza'nın *Yûsuf u Zeliha*'sında "gönüci" < *gön-üci* < *kön-* biçiminde tespit edilmiştir.

hoş salavât virelüm muhammede
ol yazuklular gönüci ağmede (YZ 10).

kaḳı- "kızmak, öfkelenmek" İlk defa Eski Uygur Türkçesinde "kızmak, öfkelenmek" anlamlarında tespit edilmiştir *övkeleser kaḳısar* (Suv 595), Karahanlı Türkçesinde *kaḳı-* "kızmak, öfkelenmek" anlamında kullanılır (DLT III 269), Harezmi Türkçesinde *kaḳı-* "kızmak, öfkelenmek" (Kutb 131), Kıpçak Türkçesinde *kaḳı-* / *kaḳı-* "kızmak, öfkelenmek" (CC I, CCG), Çağatay Türkçesinde *kaḳı-* "kızmak, öfkelenmek" (Sang 274v 10) anlamlarında kullanılan kelime, Batı Türkçesinde ise Eski Anadolu Türkçesinde "kızmak, öfkelenmek" anlamlarında *kakı-* ve *kaḳı-* biçimlerindedir, *kakı-* (YZ 710), *kaḳı-* (YZ 26). Kelime Osmanlı Türkçesinde belli bir dönem daha kullanıldıktan sonra kullanımdan düşmüştür (EDPT 609b).

kaḳı- örneğinin geçtiği beyit örneği:
mālik reyyān ol kamuya kaḳıdı
kimini sürdi kimini tokdadı (YZ 710).
olmaya kim söyleyesin daḳıya
işide düşüñ saḳa kaḳıya (YZ 26).

kaḳı- (bk. *kakı-*).

uḣbu "bu" < *uḣ+bu* biçiminden gelir, Harezmi Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Harezmi Türkçesinde *uḣbu* (Kutb. 738), Kıpçak Türkçesinde *uḣbu* (Karamanlıoğlu, 1958, s. 99), Çağatay Türkçesinde *uḣbu* (Eckmann, 1958, s. 84) biçimlerinde bulunmaktadır. Bu birleşik isim (zamir), Eski Anadolu Türkçesinde yaygın olarak kullanıldıktan sonra, Osmanlıca içerisinde bir müddet kullanıldıktan sonra kullanımdan düşmüştür.

uḣbu örneğinin geçtiği beyit örneği:
yorar-iken yûsufa uḣbu sözi
işitdi ol ya ḳûbuñ ögey kıızı (YZ 29).

ögey 'üvey' Kelime ilk olarak Eski Uygur Türkçesinde bulunmaktadır: *ögey anamız* (USp 78, 8). Karahanlı Türkçesinde *ögey* "üvey" (DLT I 123), Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi, Kıpçak Türkçesinde *ögey* "üvey" (Hou 32, 6), Çağatay Türkçesinde *ögey* "üvey" (Sang 79v 9) biçimlerinde tespit edilmiştir. Batı Türkçesinde kelime Eski Uygur Türkçesindeki biçimi ve anlamıyla *Yûsuf u Zeliha*'da tespit edildi. İlgili örneğin geçtiği beyit:

*yorar-iken yûsufa uşbu sözi
işitdi ol ya ƣûbuŋ ögey ƣızı* (YZ 29).

görklü "güzel, görkemli" < ET *körklüg* < *körk+lüg* Eski Türkçeden itibaren Harezmi Türkçesine kadar kelime sadece *körklüg* biçiminde kullanılmıştır, Harezmi Türkçesinde ise *körklüg* biçiminin yanı sıra son hecedeki "g" sesini düşürerek *körklü* / *körkli* biçimleri de vardır (EDPT 743a). Kelime Eski Anadolu Türkçesinde *görklü* biçiminde kullanılmaktadır. Osmanlıca içerisinde belli bir dönem daha kullanılan kelime daha sonra kullanımdan düşmüştür.

*saña sattuƣ bunu bizden ƣıl ƣabul
aşlı görklü kendüsi 'imrâni ƣul* (YZ 227).

örü tur- "ayağa kalkmak" Birleşik fiil biçiminde kalıplaşan bu kullanıma ilk olarak eski Uygur Türkçesinde rastlanmaktadır: *örü tur-* 'ayağa kalkmak" (AY 182 6, 7). Bu birleşik fiil biçimi Orta Türkçede de *örü tur-* biçiminde kullanılmıştır, Eski Anadolu Türkçesinde tıpkı Eski Uygur Türkçesinde olduğu gibi *örü tur-* 'ayağa kalkmak" biçiminde tespit edilmiştir: *örü tur-* 'ayağa kalkmak". Osmanlıcada *örü dur-* biçiminde belli bir dönem kullanılan ibare daha sonra kullanımdan düşmüştür. **örü tur-** biçiminin geçtiği beyit:

*sultanlık geldi saña imden girü
ƣulluƣ eyle teji riye tiz tur örü* (YZ 703).

ƣamu "bütün, hep" < Soğd. *ƣamaƣ* Eski Türkçede *ƣamaƣ* biçiminde kullanılmaktadır. Batı Türkçesine kadar hep *ƣamaƣ* biçiminde kullanılan kelime, Eski Anadolu Türkçesinde **ƣamu** biçiminde *Yûsuf u Zeliha*'da tespit edilmiştir:

*ol kerimdür suçunuz sağışlaya
bildüre size ƣamu bağışlaya* (YZ 7).

kaçan “ne zaman” Eski Türkçede *kaçan* “ne zaman” (U III 54, 18), Karahalı Türkçesinde *kaçan* “ne zaman” (DLT I 403), Harezmi Türkçesinde *kaçan* (Kutb 127), Kıpçak Türkçesinde *kaçan* “ne zaman” (Kİ 69), Çağatay Türkçesinde *kaçan* (Sang 267v 20) biçiminde kullanılmaktadır, Eski Anadolu Türkçesinde de aynı biçimde kullanılmaktadır. **kaçan** kelimesinin geçtiği örnek beyit:

*iy ‘aceb kaçan gele yûsuf diyü
yukarudan ün geldi seb’in diyü* (YZ 133).

kanı “hani” Orhon Yazıtlarında *kanı* (KT D 9), Bozkır Uygur yazıtlarında *kanı* biçiminin yanı sıra *kañu* biçimi de vardır (ETY II 38). Uygur Yazmalarında *kanı* / *kañu* biçimleri aynen devam eder: *kanı* TT VII 12, 5; *kañu* U II 4 biçimlerindedir. Buradan hareketle bu kelimenin Orhon Türkçesinden de daha eski dönemlerde *kañı* biçiminde olduğu $\tilde{n} > y$ ve $\tilde{n} > n$ değişiminin daha bu dönemde başladığını söyleyebiliriz, Orhon Türkçesinin “n” tarafında olduğunu yazıtlardaki *il(i)m (a)mtı k(a)nı* KT D 9’da iki yerdeki örnekten anlarız. Eski Uygur Türkçesi “n” şivesi¹ ve “y” şivesine ayrılmaktadır, “n” şivesinin etkin olduğu yazıtlarda “n” biçimini, “y” şivesinin baskın olduğu yazıtlarda ise “y” biçimini görmekteyiz. Bozkır Uygur Yazıtlarında *kanı* ve *kañu* biçimleri bulunmaktadır (ETY II 38), bu durum Uygur yazmalarında da aynı şekilde devam eder: *kanı* TT VII 12, 5; *kañu* U II 4. Karahanlı Türkçesinde *kanı* biçimi olmasına rağmen, Kaşgarlı Argu lehçesinde *kañu* biçiminin varlığına dikkat çekmiştir (DLT I 31). Harezmi Türkçesinde *kanı* Ali 17, 32, *kanı* Kutb 129’da, Kıpçak Türkçesinde *kanı* / *kanda* / *kança* biçimleri bulunmaktadır (EDPT 632b), Çağatay Türkçesinde *kanı* / *kay* (Sang 277v 20) şekilleri varken, Batı Türkçesinin ilk dönemi olan Eski Anadolu Türkçesinde *kanı* (YZ 62) biçimi daha fazla karşımıza çıkar, Osmanlıca’nın ilk dönemlerinde *kanı* biçimi devam ederken, daha sonra *hanı* > *hani* biçimine dönüşür. **kanı** örneğinin geçtiği beyit:

¹ Biz burada *şive* terimini TDK’nın *ağız* terimine karşılık kullanılmaktayız, hâlen daha tartışmalı olan bu konuya, burada daha fazla girmeden şöyle açıklayabiliriz; Çuvaşça ve Yakutça gibi dilleri *uzak lehçe*, Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatayca ile Özbekçe, Kırgızca ve Türkmençe gibi dilleri *yakın lehçe*, *şiveyi* ise bir lehçe içerisindeki bölgesel konuşma farkları olarak düşünmekteyiz.

sever-idi yûsufı n'idem anı

geldi sordı ya kuba yûsuf kani (YZ 62).

okı- “çağırarak, davet etmek” Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki Türkçede üç tane *okı-* fiili vardır; bu fiillerin “çağırarak, davet etmek” anlamlarındaki *okı-* örneğini Orhon Yazıtlarında görmekteyiz: *okıglı kelti* ‘Davet etmek için geldiler’ (BK D 28). Eski Uygur Türkçesinde “çağırarak, davet etmek” anlamlarındaki *okı-* örneğinin yanı sıra “(kitap) okumak” anlamında da *okı-* fiili de bulunmaktadır. Biz “çağırarak, davet etmek” anlamlarındaki *okı-* ile “(kitap) okumak” anlamındaki *okı-* fiilinin aynı fiil olmadığını düşünmekteyiz, muhtemelen bu iki fiilden biri Orhon Türkçesinden de eski zamanlarda uzun vokalli idi, Orhon Türkçesi döneminde her iki biçim de tıpkı Eski Uygur Türkçesinde olduğu gibi yaşamaktaydı; ancak Orhon Yazıtlarında sadece “çağırarak, davet etmek” anlamlarındaki *okı-* fiili geçmiştir. Eski Uygur Türkçesine geldiğimizde her iki anlama da sahip olan *okı-* fiili bulunmaktadır. Biz burada bu iki fiili ayrı kabul ettiğimiz için sadece “çağırarak, davet etmek” anlamlarındaki *okı-* fiilini alacağız; çünkü *Yûsuf u Zeliha*'da arkaik olan bu biçimdir.² Köktürkçe *okı-* “çağırarak, davet etmek” (BK D 28), Eski Uygurca *okı-* “çağırarak, davet etmek” (TT VIII H I), Karahanlı Türkçesinde *okı-* “çağırarak, davet etmek” (KB 576), Harezmi Türkçesinde *okı-* “çağırarak, davet etmek” (Kutb 118) bu dönemden sonra “çağırarak, davet etmek” anlamındaki *okı-* fiili yoktur, Batı Türkçesinde sadece Eski Anadolu Türkçesinde arkaik olarak “çağırarak, davet etmek” anlamında *okı-* bulunmaktadır. Kelime bugün Türkiye Türkçesinde bu anlamda bulunmamaktadır; sadece Anadolu ağızlarında “çağırarak, davet etmek” anlamları ile arkaik olarak tespit edilmiştir: *oku-*, *oğu-* “çağırarak, davet etmek” (DS 9 3276). *okı-* fiilinin geçtiği örnek beyit:

² EDPT'de de “çağırarak, davet etmek” anlamındaki *okı-* fiili ile “(kitap) okumak” anlamındaki *okı-* fiilleri aynı kabul edilmiş, bir de “kusmak” anlamında Karahanlı Türkçesinden itibaren dilimizde olan ve bugün çağdaş lehçelerde Tuvacada *ogu-*, Teleütçede *oki-* biçiminde yaşayan ikinci bir *okı-* fiilinden bahsedilmiştir (EDPT 79a); ayrıca *Eski Türkçede Fiiller*, adıyla doktora tezi olan çalışmada da Ümit Özgür DEMİRCİ “çağırarak, davet etmek” anlamındaki *okı-* ile “(kitap) okumak” anlamındaki *okı-* fiillerini aynı kabul etmiştir (Bu konuda daha fazla karşılaştırma yapmak için bk. Demirci, Ü. Ö. (2010). *Eski Türkçede Fiiller*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

*andan **ol**ı saraya gesün anı
ol sarayda yazılmış görsün seni (YZ 474).*

ol “o” hem üçüncü tekil şahıs zamiri hem de işaret zamiri “**ol**” biçimindedir, Eski Türkçede ve Orta Türkçede “**ol**” biçiminde olan bu zamir, Eski Anadolu Türkçesinde de aynı biçimini korumuş, Eski Anadolu Türkçesinin son dönemlerinde “o” biçimine dönüşmeye başlayan “**ol**” zamiri, hem Osmanlıcada hem de Türkiye Türkçesinde “o” biçimindedir. *Yûsuf u Zeliha*’da bu zamir “**ol**” biçiminde tespit edilmiştir:

***ol** kerimdür suçunuz sağışlaya
bildüre size kamu bağışlaya (YZ 7).*

göyün- “(canı) yanmak, (içi yanacak derecede) üzülmek” Eski Türkçede *künke köyüp* (U II 8, 27) örneğinde olduğu gibi Eski Türkçede umumiyetle *köy-* biçimindedir. Orta Türkçede de “*köy-*” biçiminde görülen ilgili kelime, Eski Anadolu Türkçesinde *göyün-* biçiminde bulunmaktadır. Bugün yazı dilinde rastlamadığımız bu kelime Anadolu ağızlarında *gögün-*, *gön-*, *gönü-*, *gögnü-*, *göyün-* gibi biçimlerde “yanmak, üzülmek” anlamlarında bulunmaktadır (DS 2132). **göyün-** kelimesinin *Yûsuf u Zeliha*’da geçtiği beyit:

*çün işitdi yehûda uşbu sözi
âh kıldı yûsufa **gö<yü>ndi** özi (YZ 82).*

sı- “kırmak, (ettiği yemini) bozmak” Eski Türkçeden beri dilimizde bulunan bu fiil, Batı Türkçesine kadar hiçbir değişikliğe uğramadan gelmiştir. Osmanlıca içerisinde belli bir süre kullanılan *sı-* fiili bugün yazı dilimizde bulunmamaktadır. Anadolu ağızlarında arkaik olarak varlığını sürdürür: *sı-* “kırmak, bozmak” (DS 3610). *Yûsuf u Zeliha*’da **sı-** fiilinin geçtiği örnek beyit:

*and içdüñ anduñı niçün **sıduñ**
yig-idi gey anduñ **smayaduñ** (YZ 86).*

orun “yer, yerleşmek” Eski Türkçede ve Orta Türkçede “yer” anlamında *orun* ~ *oron* biçimlerinde kullanılmaktadır. Batı Türkçesinde Eski Anadolu sahasında seyrek de olsa

kullanılan *orun* kelimesinin, Osmanlıca içerisinde zamanla kullanımı azalmış, bu kelimenin yerini bugün “yer, yerleşmek” kelimesi almıştır. Anadolu ağızlarında bugün arkaik olarak kullanılır: *orun* “yer, yerleşmek” (DS 3292), *Yûsuf u Zeliha*'da ilgili kelime örneğinin geçtiği beyit örneği:

kuyu içinde nagāh eyle orun
uçmağdan eyle aña hoş hülle ton (YZ 103).

egîn “sırt, arka” Eski Türkçede **egîn** “sırt, arka” anlamlarında kullanılır: *bil yokaru kögüz egînke tegi* (İrq Bitig 18), Karahanlı Türkçesinde **egîn** “sırt, arka” (DLT I 78), Harezmi Türkçesinde **egîn** “sırt, arka” (Ali 7, 46), Kıpçak Türkçesinde **eyin** “sırt, arka” (Kİ 19), Çağatay Türkçesinde **egîn** “sırt, arka” (Sang 109r 12) şeklinde görülen bu kelime, Eski Anadolu Türkçesinde arkaik olarak **egîn** “sırt, arka” biçiminde kullanılmaktadır, Osmanlıca içerisinde kullanımı giderek azalan **egîn** kelimesinin TS I 254'de arkaik olarak kullanıldığı görülür, Bugün Anadolu ağızlarında arkaik olarak **eyin** “sırt, arka” (DS 1821) tespit edilmiştir. *Yûsuf u Zeliha*'da **egîn** kelimesinin geçtiği örnek beyit:

cebrā 'il indi yine tutdı anı
egnine giyürdi ol hülle tonı (YZ 104).

ün “ses” kelime Eski Uygur Türkçesinden itibaren dilimizde tespit edilmiştir. **ün** “ses” (U III 34, 3), Karahanlı Türkçesinde **ün** “ses” (KB 77), Harezmi Türkçesinde **ün** “ses” (Kutb 203), Kıpçak Türkçesinde **ün** “ses” (Hou 22, 7), Çağatay Türkçesinde **ün** “ses” (Sang 88v 20), Batı Türkçesinde Eski Anadolu Türkçesinde arkaik olarak kullanıldığı görülen **ün** kelimesi, Osmanlıcanın ilk zamanlarında kullanılmış, daha sonra kullanımdan düşmüştür. **ün** “ses” (TS I 744). *Yûsuf u Zeliha*'da arkaik olarak tespit edilen beyit örneği:

iy 'aceb kaçan gele yûsuf diyü
yukarudan ün geldi seb'in diyü (YZ 133).

ünde- “çağırmaq, seslenmek” < **ün+de-** Eski Uygur Türkçesinde **ünde-** “çağırmaq, seslenmek” (M III 9, 12-13), Karahanlı Türkçesinde **ünde-** “çağırmaq, seslenmek” (KB 273),

Harezmi Türkçesinde *ünde-* “çağırarak, seslenmek” (Kutb 203), Kıpçak Türkçesinde *ünde-* “çağırarak, seslenmek” (Kİ 24), Çağatay Türkçesinde *ünde-* “çağırarak, seslenmek” (Sang 88r 2) biçimlerinde bulunmaktadır. Batı Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinde kelime tıpkı Eski Türkçe ve Orta Türkçede olduğu gibi *ünde-* “çağırarak, seslenmek” anlamlarında *Yûsuf u Zeliha*’da tespit edilmiştir:

ken ‘ândaki ev gibi ev eylegil

babamı anda ol eve ündegil (YZ 1437).

yavuz “kötülük” Kelime Köktürkçede *yabız* “kötü, düşman” (BK D 32), Uygur Türkçesinde *yawız* “kötü, düşman” (U II 78, 40), Karahanlı Türkçesinde *yavuz* “kötü, düşman” (KB 413), Harezmi Türkçesinde *yawuz* “kötü, düşman” (Ali 8), Kıpçak Türkçesinde *yawuz* “kötü, düşman” (Kİ 99), Çağatay Türkçesinde *yawuz* “kötü, düşman” (Sang 340r 27), kelime Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcanın ilk dönemlerinde *yavuz* “kötü” anlamında arkaik olarak kullanıldıktan sonra, anlam değişmesine uğramış umumiyetle “çetin, iyi, gürbüz, güzel” anlamlarında kullanılmaya başlanmıştır. *Yûsuf u Zeliha*’da **yavuz** örneği:

eytdi yâ yûsuf tej riden bil bu işi

ğardaşlaruñ kılmağa yavuz işi (YZ 122).

eyt- “söylemek” Köktürkçede kelime *ayt-* “söylemek” (BK D 41), Uygur Türkçesinde *ayt-* “söylemek” (MI 19, 11), Karahanlı Türkçesinde *ayt-* “söylemek” (KB 507), Harezmi Türkçesinde *ayt-* “söylemek” (Kutb 6), Kıpçak Türkçesinde *ayt-* “söylemek” (Kİ 27), Çağatay Türkçesinde *ayt-* “söylemek” (Sang 54r 3), Batı Türkçesinde kelime hem *eyt-* biçiminde ince sıradan hem de Dede Korkut Hikâyelerinde *ayt-* biçiminde kalın sıradan tespit edilmiştir. *Yûsuf u Zeliha*’da ilgili kelimenin geçtiği örnek beyit:

eyle kim gördi-y-di eyitdi düşün

eytdiler n itmek gerek bunuñ işin (YZ 41).

ata “baba” Eski Uygur Türkçesinden itibaren tespit edebildiğimiz bu kelime, Uygur Türkçesinde *ata* “baba” (U II 20, 2), Karahanlı Türkçesinde *ata* “baba” (DLT I 86), Harezmi Türkçesinde *ata* “baba” (Kutb 13), Kıpçak Türkçesinde *ata* “baba” (Kİ 8) ve Çağatay Türkçesinde *ata* “baba” (Sang 30v 1) biçimindedir. Kelime Batı Türkçesinde belli bir dönem arkaik olarak Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıca içerisinde görüldükten sonra Türkiye Türkçesinde bu kelimenin yerini “baba” kelimesi almıştır; sadece “(bu mal) bana atadan dededen kaldı” deyiminde kullanılmaktadır. “**ata**” kelimesinin geçtiği beyit örneği:

*eytdiler biz giderüz avın dapa
dilerüz yûsuf bile gele ata* (YZ 45)

daşra “dışarı, şehir dışı” Köktürkçede *taşra* “dışarı” (KT D 26), Karahanlı Türkçesinde *taşra* “dışarı” (DLT I 424), Harezmi Türkçesinde *taşra* “dışarı” (Kutb 173), Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi, Çağatay Türkçesinde ise Sanglax 12’de *taşgaru* “dışarıya doğru” biçimi tespit edildi. Kelime Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcada arkaik olarak bulunmaktadır, Türkiye Türkçesinde ise sadece *taşralı* kelimesinde bulunmaktadır. **taşra** kelimesinin geçtiği beyit örneği:

*eytdi ya kıub daşra gelsün göreyim
bir garıbden aña haber vireyim* (YZ 683).

göjlek “gömlek” Kelime Karahanlı Türkçesinde *köjlek* “gömlek” (DLT III 383), Harezmi Türkçesinde *köwlek* “gömlek” (CCI), Kıpçak Türkçesinde *köjlek* “gömlek” (Kİ 85), Çağatay Türkçesinde *köjlek* “gömlek” (Sang 310r 21) biçimindedir, kelime Eski Anadolu Türkçesinde *Yûsuf u Zeliha*’da **göjlek** biçiminde tespit edilmiştir.

*gördi göjlek büsbütün yırtuğı yok
âh kııldı ağladı döğindi çok* (YZ 148).

ög “akıl” Kelime Uygur Türkçesinde *ög* “akıl” (TT III 34), Karahanlı Türkçesinde *ög* “akıl” (KB 25), Harezmi Türkçesinde *ög* “akıl” (Kutb 121), Kıpçak Türkçesinde *ög* “akıl” (Kİ 19) biçimindedir, kelime Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi, Eski Anadolu Türkçesinde

Yûsuf u Zeliha'da arkaik olarak tespit edildi, Osmanlıca içerisinde bir süre daha kullanılan **ög** “akıl” kelimesi, daha sonra kullanımdan düşmüştür.

çünkü malik bunlara kaçır buşar

şarabdaruñ ögine yûsuf düşer (YZ 711).

iste- “aramak” kelime Uygur Türkçesinden itibaren tespit edildi, Uygur Türkçesinde **iste-** “aramak” (U I 6, 1), Karahanlı Türkçesinde **irte-** “aramak” (DLT I 272), **iste-** “aramak” (Kuran Tefsiri 126), Harezmi Türkçesinde **iste-** “aramak” (Ali 29), **izte-** “aramak” (Kutb 62), Kıpçak Türkçesinde **iste-** “aramak” (Kİ 13), Çağatay Türkçesinde **iste-** “aramak” (Sang 101r 23) biçimindedir. Batı Türkçesinin ilk dönemi olan Eski Anadolu Türkçesinde “**aramak**” anlamıyla kullanılmaya devam eden kelime, bu dönemde anlam bakımından iki şekilde gelişim gösterir; “**aramak**” anlamının yanında kelime “**istemek**” anlamıyla da kullanılmaya başlamıştır. Daha sonra Batı Türkçesinde kelimenin “**aramak**” anlamı tamamen unutulmuş, kelime “**istemek**” anlamında kullanılmaya devam etmiştir. *Yûsuf u Zeliha*'da **iste-** kelimesinin geçtiği beyit örneği:

verdiler aldı eline ol hoca

istedi ol görlegi uçdan uca (YZ 147).

üküş “çok” Köktürkçeden itibaren kullanılmaktadır, Köktürkçede **üküş** “çok” (KT G 6), Eski Uygur Türkçesinde **üküş** “çok” (Irk Bitig 36), Karahanlı Türkçesinde **üküş** “çok” (KB 160), Harezmi Türkçesinde **üküş** “çok” (Kutb 122), Kıpçak Türkçesinde **üküş** “çok” (Kİ 18), Çağatay Türkçesinde **üküş** “çok” (Sang 80r 3) biçimindedir. Kelime Batı Türkçesi içerisinde Eski Anadolu Türkçesinde arkaik olarak kullanılmış, Osmanlıcanın ilk dönemlerinde arkaik olarak kullanılan kelime, daha sonra kullanımdan düşmüştür. **üküş** “çok” kelimesinin geçtiği beyit örneği:

geldi cebra'il girü eytdi aña

ğak çalap üküş selam eyler saña (YZ 657).

tart- “çekmek, çıkartmak” Uygur Türkçesinden itibaren tespit edilmiştir, Uygur Türkçesinde **tart-** “çekmek, çıkartmak” (U II 59 I), Karahanlı Türkçesinde **tart-** “çekmek, çıkartmak” (KB 86), Harezmi Türkçesinde **tart-** “çekmek, çıkartmak” (Ali 57), Kıpçak Türkçesinde **tart-** “çekmek, çıkartmak” (Kİ 62), **dart-** “çekmek, çıkartmak” (Bul 87v), Çağatay Türkçesinde **tart-** “çekmek, çıkartmak” (Sang 153v 2) biçimindedir, kelime Batı Türkçesinde Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıca'nın ilk dönemlerinde **tart-** “çekmek, çıkartmak” anlamlarında kullanıldıktan sonra, bu anlamını kaybetmiş ve “**tartmak**” anlamlarında kullanılmaya devam etmiştir. *Yûsuf u Zeliha*'da kelimenin geçtiği beyit örneği:

yûsuf ol dem urğana yapuşdı hoş

tartdılar çıkardılar kuyudan ol hamûş (YZ 197).

yügrüş- “(birlikte) koşuşmak” Kelime Karahanlı Türkçesinden itibaren dilimizde vardır, Karahanlı Türkçesinde **yügrüş-** “(birlikte) koşuşmak” (DLT III 102), Harezmi Türkçesi ve Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi. Çağatay Türkçesinde **yügrüş-** “(birlikte) koşuşmak” (Sang 344v 11), Batı Türkçesinde kelime Eski Anadolu Türkçesinde tespit edilmiştir. Osmanlıca'nın ilk zamanlarında da **yügrüş-** “(birlikte) koşuşmak” (TS I 853) biçiminde kullanılan kelime, daha sonra kullanımdan düşmüştür. Kelimenin *Yûsuf u Zeliha*'da geçtiği örnek beyit:

gördiler kim kâfile konmuş kuyuya

yügrüşüben yiterler ol araya (YZ 205).

ogrı “hırsız” Eski Uygur Türkçesinden itibaren kelime dilimizde vardır. **ogrı** “hırsız” (Irq Bitig 16), Karahanlı Türkçesi **ogrı** “hırsız” (DLT I 126), Harezmi Türkçesi **ogrı** “hırsız” (Kutb 114), Kıpçak Türkçesi **ogrı** “hırsız” (Kİ 16), Çağatay Türkçesi **ogrı** “hırsız” (Sang 76v 24) biçiminde bulunmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde kelime arkaik olarak *Yûsuf u Zeliha*'da tespit edilmiştir, Osmanlı Türkçesinde ilk zamanlarda kullanılan kelime, daha sonra kullanımdan düşmüş, bu kelimenin yerine “**hırsız**” kelimesi kullanılmıştır.

*eytdiler kim yalancıdur bir ‘aybı bil
ogrıdur kaçguncıdur gey saklağıl (YZ 214).*

uş “işte, şimdi” Karhanlı Türkçesinden itibaren tespit edildi, *uş* “işte, şimdi” (DLT I 36), Harezmi Türkçesinde *uş* “işte, şimdi” (Kutb 120), Kıpçak Türkçesinde *uş* “işte, şimdi” (Bul 15, 15), Çağatay Türkçesinde *uş* “işte, şimdi” (Sang 75v 24) biçimlerinde bulunmaktadır. Batı Türkçesi içerisinde Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan bu kelime, Osmanlıca’nın ilk dönemlerinden sonra kullanımdan düşmüştür. İlgili kelimenin *Yûsuf u Zeliha*’da geçtiği örnek beyit:

*şimdi tolandı uş henüz dağı
yöri ardından yûsufı başa oğı (YZ 64)*

bitig “kitap” Köktürkçede *bitig* “kitap” (KT G 13), Karahanlı Türkçesinde *bitig* “kitap” (KB 755), Harezmi Türkçesinde *bitig* “kitap” (Ali 51), Kıpçak Türkçesinde *bitig* “kitap” (Kİ 28), Çağatay Türkçesinde *bitig* “kitap” (Sang 150v 7) biçimindedir. Batı Türkçesine gelince Eski Anadolu Türkçesinde hem *bitig* biçiminde hem de sondaki “g” sesini düşürerek, *biti* “kitap” biçiminde kullanılmaktadır. Osmanlıca’nın ilk dönemlerinde kelime sadece *biti* biçiminde kullanılmış, daha sonra bu kelimenin yerine “*kitap*” kelimesi kullanılmıştır. *Yûsuf u Zeliha*’da kelimenin geçtiği beyit örneği:

*sunı viridi bitigi okuñ diyü
bitigde varın bulardan irdeyü (YZ 1271).*

yazı “ova, sahra” Köktürkçede kelime *yazı* “ova, sahra” (KT D 17), Uygur Türkçesinde *yazı* “ova, sahra” (TT V 12, 123), Karahanlı Türkçesinde *yazı* “ova, sahra” (KB 21), Harezmi Türkçesinde *yazı* “ova, sahra” (Kutb 76), Kıpçak Türkçesinde *yazı* “ova, sahra” (Kİ 93), Çağatay Türkçesinde *yazı* “ova, sahra” (Sang 331r 1), kelime Eski Anadolu Türkçesinde arkaik olarak kullanıldıktan sonra, Osmanlı Türkçesinde de yine çok yaygın olmamakla beraber kullanıma devam etmiştir. Yine kelime arkaik olarak Anadolu ağızlarında *yazı* “ova, sahra” (DS 4819) olarak tespit edilmiştir. İlgili kelimenin *Yûsuf u Zeliha*’da kelimenin geçtiği beyit örneği:

kar yağar yağmur-ıla heybet tolu
seyl su-y-ıla yazı olur toptolu (YZ 244).

şış- “açmak, çözmek” Kelime Uygur Türkçesinden itibaren dilimizde vardır, **şış-** “açmak, çözmek” (U II 76, 2), Karahanlı Türkçesinde **şeş-** “açmak, çözmek” (DLT II 13), **şeş-** “açmak, çözmek” (DLT II 293), **çeş-** “açmak, çözmek” (Kuran Tefsiri 358), Harezmi Türkçesinde **çeş- şeş-** “açmak, çözmek” (Ali 51, 52), Kıpçak Türkçesi **şeş-** “açmak, çözmek” (Kİ 55), Çağatay Türkçesinde **yış-** “açmak, çözmek” (Sang 349v 11) biçimindedir. Clauson kelimeyi Batı Türkçesinde tespit edememiştir. Tarama ve Derleme Sözlüklerinde biz de “açmak, çözmek” anlamlarında **şeş-**, **şış-**, **çiş-** vb... kullanıma rastlamadık. Eski Anadolu Türkçesinde kelime *Yûsuf u Zeliha*'da arkaik olarak tespit edilmiştir:

zelihâ kaçır yûsufa şol dem buşar
*yûsufuñ kuşağını şol dem **şeşer*** (YZ 602)
ol hoca gördi anı fikre düşer
*yûsufuñ elin ayağın tiz **şişer*** (YZ 253)
balta aluban kalanın uşadur
*kuşağın **çişer** yûsuf kuşanur* (YZ 288).

aruk “zayıf, güçsüz” kelime Uygur Türkçesinden itibaren dilimizde vardır, **aruk** “zayıf, güçsüz” (TT VIII 14), Karahanlı Türkçesinde **aruk** “zayıf, güçsüz” (DLT I 259), Harezmi Türkçesinde kelime tespit edilemedi. Kıpçak Türkçesinde **arık** (CCI), **aruk** “zayıf, güçsüz” (Kİ 11) ve Çağatay Türkçesinde **arık** “zayıf, güçsüz” (Sang 37v 17) biçimindedir. Kelime arkaik olarak Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcada belli bir dönem kullanıldıktan sonra kullanımdan düşmüştür, bu kelimenin yerini “zayıf, güçsüz” kelimeleri almıştır.

yûsuf eydür semiz sığır didügi
*ol **aruklar** girü anı yidügi* (YZ 726).

aşnuğı “önceki” Uygur Türkçesinden itibaren kelime dilimizde vardır, **aşnukı** “önceki” (TT V 26 108), Eski Kırgızcada **aşnukı** “önceki” (Malov 41, 2), Karahanlı Türkçesinde **aşnukı** “önceki” (KB 793), Harezmi Türkçesinde **aşnukı** “önceki” (Kutb 14), Kıpçak Türkçesinde **aşingı** “önceki” (Bul 13, 15), **aşnuğı** “önceki” (Kİ 14), Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi. Batı Türkçesine geldiğimizde Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcada kelime arkaik olarak kullanılmıştır. Osmanlıcada **aşnuğı** “önceki” (TS I 51), ilgili kelimenin *Yûsuf u Zeliha*’da geçtiği örnek beyit:

varur ya ʔûb aşnuğı yirine

birkaç gün olur bunlar anda yine (YZ 1454).

bayık “gerçek, doğru” Kaşgarlı Mahmut DLT’de kelimenin Oğuzca olduğunu belirtir; **bayık** “gerçek, doğru” Oğuzca (DLT III 166), Orta Türkçede kelime sadece Harezmi Türkçesinde bulunmaktadır, karışık dilli dönem olan bu dönemde geçen **bayık** “gerçek, doğru” (Kutb 25) kelimesi muhtemelen Oğuzcanın etkisidir. Kelime Batı Türkçesinde belli bir dönem daha arkaik olarak (Eski Oğuzca) kullanıldıktan sonra kullanımdan düşmüştür. Osmanlıcada **bayık** “gerçek, doğru” (TS I 84). **bayık** “gerçek, doğru” kelimesinin *Yûsuf u Zeliha*’da geçtiği örnek beyit:

eydür anda kim gördüñ sen ayık

gün inerdî üstine anda bayık (YZ 172).

buşa- “kızmak, öfkelenmek; üzülmek” kelime Uygur Türkçesinde **buşa-** “kızmak, üzülmek” anlamlarında kullanılmaktadır; **buşa-** “kızmak, üzülmek” (TT VIII A 36). Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay Türkçelerinde kelime tespit edilemedi. Kelime Eski Anadolu Türkçesinde **buşa-** “kızmak, öfkelenmek; üzülmek” anlamlarında *Yûsuf u Zeliha*’da tespit edilmiştir:

zeliḫā kaçır yûsufa şol dem buşar

yûsufuñ kuşağın şol dem şeşer (YZ 602).

öt- “geçmek” kelime Uygur Türkçesinden beri dilimizde vardır, Uygurcada **öt-** “geçmek” (U II 61), Karhanlı Türkçesinde **öt-** “geçmek” (DLT I 171), Harezmi Türkçesinde **öt-** “geçmek” (Nahc 30, 2), Kıpçak Türkçesinde **öt-** “geçmek” (Tuh 21b 10), Çağatay Türkçesinde **öt-** “geçmek” (Sang 58v 5), kelime Eski Anadolu Türkçesinde arkaik olarak bazı eserlerde tespit edilmiştir. Osmanlıca'nın ilk dönemlerinde **öt-** “geçmek” kullanılmıştır (TS I 569), daha sonra Osmanlıcada “*geçmek*” anlamında **öt-** fiili kullanılmamıştır. Kelime Derleme Sözlüğünde de tespit edilemedi.

ismarladı zelihâ bir 'avrata

ol vaqt kim yûsuf gele bundan öte (YZ 877).

sığa- “sıvamak, okşamak” Kelime Uygur Türkçesinden itibaren dilimizde vardır, Uygur Türkçesinde **sıka-** “sıvamak, okşamak” (TT VIII K. 3), Harezmi Türkçesinde **sıka-** “sıvamak, okşamak” (Kutb 164), kelime Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde tespit edilemedi. Batı Türkçesinde ise Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıca'nın ilk dönemlerinde arkaik olarak kullanıldıktan sonra, **sıka-** ~ **sığa-** > **sıva-** biçimine dönüşmüştür.

soñ ucı gökden bir ferişte iner

arçasını yûsufuñ tutar sığar (YZ 544).

süñük “kemik” kelime Köktürk Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlamıştır, **süñük** “kemik” (KT D 24), Uygur Türkçesinde **süñük** “kemik” (M III 39, 3), Karahanlı Türkçesinde **süñük** “kemik” (KB 2206), Harezmi Türkçesinde **süñük** “kemik” (Kutb 160), Kıpçak Türkçesinde **söwek** “kemik” (CCI), **süñük** “kemik” (Hou 21, 19), **süwük** “kemik” (Kİ 54), Çağatay Türkçesinde **süñük** “kemik” (Sang 247r 20) biçimlerinde tespit edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde kelime arkaik olarak kullanılmaya devam etmiş, Osmanlıca'nın ilk dönemlerinde de arkaik olarak kullanılan kelime, daha sonra kullanımdan düşmüştür.

ol nâzeni gözleri görmez anuñ

girdi hâli süñügi dirmez anuñ (YZ 1115).

tamu “cehennem” Uygur Türkçesinde *tamu* “cehennem” (M I 13, 15), Karahanlı Türkçesinde *tamu* “cehennem” (KB 3654), Harezmi Türkçesinde *tamug* “cehennem” (Ali 52), Kıpçak Türkçesinde *tamuk* / *tamux* “cehennem” (CCI, CCG), Çağataycada *tamug* / *tamuk* “cehennem” (Sang 161v 19) biçimlerinde kullanılan kelime, Batı Türkçesinde Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcanın ilk dönemlerinde kullanıldıktan sonra, bu kelimenin yerini “*cehennem*” kelimesi almıştır.

kalasız tamu dibinde siz ebed

kılmaya hergiz size kimse meded (YZ 89).

tarik- “içi daralmak, üzülmek, (sıkıntıdan) bunalmak” kelime Uygurcadan itibaren dilimizde vardır, Uygur Türkçesi *tarik-*“daralmak”, Karahanlı Türkçesi *tarik-*“daralmak”, Harezmi Türkçesi *tarik-*“daralmak” (Kutb 172), Kıpçak Türkçesinde kelime tespit edilemedi, Çağatay Türkçesi *tarik-*“daralmak” (Vel 166), biçimlerinde tespit edilen kelime, Batı Türkçesinin Eski Anadolu sahasında ve Osmanlıcanın ilk dönemlerinde arkaik olarak kullanıldıktan sonra, kullanımdan düşmüştür. **tarik-** örneğinin *Yûsuf u Zeliha*’da geçtiği beyit örneği:

şöyle tarikı kaçdı zelihāya

eytdi soruñ koman ayruñ söyleye (YZ 748).

tavar “mal, mülk” Uygur Türkçesinde *tavar* “mal, mülk” (U II 86, 41), Karahanlı Türkçesinde *tavar* “mal, mülk” (KB 4372), Harezmi Türkçesinde *tavar* “mal, mülk” (Kutb 174), Kıpçak Türkçesinde *tawar* “mal, mülk” (Tuh 7b 7), Çağatay Türkçesinde *tawar* “mal, mülk” (Sang 165v 7) biçimlerinde tespit edilen kelime Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcada kullanılmış, daha sonra “mal, mülk” anlamıyla kullanılmamıştır. Bugün *tavar* kelimesi Anadolu’da “koyun” anlamında kullanılmaktadır, Derleme Sözlüğünde de “koyun” anlamında kullanılmıştır (DS 3847). **tavar** örneğinin *Yûsuf u Zeliha*’da geçtiği beyit örneği:

ol bilür hem eşkere gizlülere

ol virür kamuya rızkı tavarı (YZ 443).

uçmak “cennet” Soğdca kökenli bir kelimedir ve Karahanlı Türkçesinden itibaren dilimizde vardır, Karahanlı Türkçesinde **uçmak** “cennet” (DLT I 118), **uştmax** “cennet” (KB 63), Harezmi Türkçesinde **uştmax** “cennet” (Kutb 194), Kıpçak Türkçesi **uçmak** “cennet” (Kİ 8), Çağatay Türkçesi **ucmag / ucma** “cennet” (Sang 65v 7), Osmanlıcada **uçmak** “cennet” (TS I 710) biçimlerinde tespit edilmiştir. **uçmak** örneğinin *Yûsuf u Zeliha*'da geçtiği beyit örneği:

çün gelüp bunlar behişte gireler

uçmak ehli çün buları göreler (YZ 804).

us “akıl” kelime ilk olarak *Divanü Lûgat-it-Türk*'te tespit edilmiştir; **us** “akıl” (DLT I 166), Harezmi Türkçesi **us** “akıl” (Kutb 200), Kıpçak Türkçesi **us** “akıl” (Kİ 14), Çağatay Türkçesinde kelime tespit edilemedi. Kelime Eski Anadolu Türkçesinde kullanılmış ve Osmanlı Türkçesinden sonra kullanımdan düşmüştür. **us** örneğinin *Yûsuf u Zeliha*'da geçtiği beyit örneği:

ussı geldi başına açdı gözün

rûbil dapa sığındı kendözin (YZ 70).

yarmak “para” kelime Uygur Türkçesinden itibaren dilimizde vardır, **yarmak** “para” (U III 67, 11), Karahanlı Türkçesinde **yarmak** “para” (DLT III 43), Harezmi Türkçesinde **yarmak** “para” (Kutb 71), Kıpçak Türkçesinde **yarmak** “para” (Kİ 92), Çağatay Türkçesinde **yarmak** “para” (Vel 400) biçiminde tespit edilmiştir. Clauson kelimenin Batı Türkçesinde tespit edilemediğini belirtir (EDPT 969a), kelime *Yûsuf u Zeliha*'da tespit edilmiştir.

sataruz bunu neye kim ola

altun akçe kıymetsiz yarmak pula (YZ 215).

yavlak “büyük, ulu” kelime Köktürkçeden itibaren dilimizde vardır, **yavlak** “büyük, ulu” (KT G 7), Uygur Türkçesinde **yavlak** “büyük, ulu” (TT II 16, 22), Karahanlı Türkçesinde **yavlak** “büyük, ulu” (KB 194), Harezmi Türkçesinde **yavlak** “büyük, ulu” (Ali 12), Kıpçak Türkçesinde **yavlak** “büyük, ulu” (Kİ 99), Çağatay Türkçesinde **yavlak** “büyük, ulu” (sang 340r 26) biçimlerindedir. Kelime Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcada belli bir dönem

kullanıldıktan sonra kullanımdan düşmüştür. **yavlaḳ** “büyük, ulu” kelimesinin *Yûsuf u Zelihâ*’da tespit edildiği örnek beyit:

bir saray eylet baḡa yavlaḳ ulu
nice kim vasf eyledüm şöyle ḳılu (YZ 479).

yarak eyle- “hazırlık yapmak” *yarak* kelimesi Karahanlı Türkçesinden itibaren dilimizde vardır. *yarak et-*, *yaraklan-*, *yarak eyle-* gibi kullanımlarla karşımıza çıkar. Karahanlı Türkçesinde *yarak-et-* “hazırlık yapmak” (DLT III 13), Harezmi Türkçesinde *yarak-et-* “hazırlık yapmak” (Kutb 69), Kıpçak Türkçesinde *yarov-et-* “hazırlık yapmak” (CCG), Çağatay Türkçesinde *yarak-et-* “hazırlık yapmak” (Sang 329r 14) biçimlerinde tespit edilen kelime, Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıca’nın ilk dönemlerinde kullanıldıktan sonra kullanımdan düşmüştür. *Yûsuf u Zelihâ*’da kelime *yarak eyle-*, *yarak et*, *yarak ḳıl-* biçimlerinde kullanılmıştır.

imdi yandum bu ilden ol il irak
hasretinden ölürem eyle yarak (YZ 347)

yarak itdi ol ḡoca turdı gider
girdiler ken ‘an dapa gör kim n‘ider (YZ 177)

on oḡlı hazır oldu ḳıldı yarak
girdiler mısra dapa ol taḡlarak (YZ 950).

Eklerdeki Arkaik Unsurlar:

-UbAn Bu gerundium aslında *-pAn* gerundiumunun Eski Anadolu Türkçesinde genişlemiş şeklidir, ekin başındaki vokal yardımcı vokaldir; ancak daha sonra bu yardımcı vokal eke eklenerek *-UbAn* biçiminde kalıplaşmıştır; çünkü vokalle biten kelimelere geldiği zaman araya yardımcı konsonant (*y*) konsonantı girer: *aḡlayuban*, *dēyüben* örneklerinde olduğu gibi. Ek aslında *-p* gerundiumundan gelmektedir, *-pAn* gerundiumunun yapısı ile ilgili Bang *-pAn < -p* “gerundium eki”, *-An* enstrümantal eki, Brockelmann da aynı görüştedir, Gabain, Menges,

Mansuroğlu ve Ergin, *-p* gerundium *-An* genişletme eki, S. Çağatay *-pAn* < *-p* gerundium *-An* analogik enstrümantal hal eki olarak açıklamışlardır.³ Bizce ilgili gerundiumun yapısı şöyle olabilir: *-p* gerundium eki *-An* ise partisip ekidir, partisip eki *-p* gerundiumunu genişletmek amacıyla eklenmiştir.

teij ri adın aḡuban girem söze

tā ki ine teij riden rahmet bize (YZ 1).

-gII “3. teklik şahıs emir eki” Eski Türkçede 3. teklik emir eki *-gII* biçimindedir, Orta Türkçede de aynen devam eden bu şekil Batı Türkçesinde eksiz yapılmaktadır, *Yûsuf u Zeliha*'da 3. tekil şahıs emir ekinin tıpkı Eski Türkçe ve Orta Türkçedeki gibi *-gII* ile kullanıldığı tespit edilmiştir.

geldi şem'ûn yûsufı urdı yüze

tiz çıkargıl tonuḡı virgil bize (YZ 96).

Kısaltmalar:

Ali	<i>Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u</i>
BK	<i>Bilge Kağan</i>
Bul	<i>Bulgatü'l-müştak fi Lugati't-Türk ve'l-Kıpçak</i>
CC	<i>Codex Cumanicus</i>
CCG	<i>Codex Cumanicus Almanca Giriş</i>
CCI	<i>Codex Cumanicus İtalyanca Giriş</i>
Çağ.	<i>Çağatay Türkçesi</i>
DLT	<i>Divanü Lügat-it-Türk</i>
DS	<i>Derleme Sözlüğü</i>
EDPT	<i>An Etymological of Pre-Thirteenth-Century Turkish</i>
ETY	<i>Eski Türk Yazıtları</i>
Har.	<i>Harezmi Türkçesi</i>
Hou	<i>M. Th. Houtsma</i>
Kar.	<i>Karahanlı Türkçesi</i>

³ Bayraktar, 2004, s. 195.

KB	<i>Kutadgu Bilig</i>
Kıp.	<i>Kıpçak Türkçesi</i>
Kİ	<i>Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk</i>
Kök.	<i>Köktürkçe</i>
KT	<i>Köl Tigin</i>
Kutb.	<i>Kutb'un Husrev ü Şirin'i</i>
M I	<i>Manichaica I</i>
M II	<i>Manichaica II</i>
M III	<i>Manichaica III</i>
Nach.	<i>Nehcü'l-Ferādis</i>
Osm.	<i>Osmanlı Türkçesi</i>
Sang.	<i>Sanglax</i>
Suv	<i>Altun Yaruk</i>
TS	<i>Tarama Sözlüğü</i>
TT	<i>Türkische Turfan-Texte</i>
Tuh.	<i>Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye</i>
U I	<i>Uigurica I</i>
U II	<i>Uigurica II</i>
U III	<i>Uigurica III</i>
U IV	<i>Uigurica IV</i>
USp	<i>Uigurische Sprachdenkmeler</i>
Uyg.	<i>Eski Uygur Türkçesi</i>
YZ	<i>Yûsuf u Zeliha</i>

Kaynaklar

- Arat, R. R. (1959). *Kutadgu Bilig* (Çeviri). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1999). *Kutadgu Bilig I* (Metin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (2006). *Atabetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Asmussen, J. P. (1965). *Xuāstväniift, Studies in Manichaeism, Copenhagen: Prostant Apud Munksgaard.*
- Ata, A. (1988). *Nehcü'l-Ferādis III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Ata, A. (1997). *Kıssasü'l-Enbiyâ II (Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (2004). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1988). *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*. C. I, II, III, IV. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, E. (2007). *Şine Usu Yazıtı*. Çorum: Karam Yayınları.
- Bang, W. ve Gabain, A. V. *Türkische Turfan-Texte I- V*, I = SPAW 1929, 1-30, II = SPAW 1929, 41-430, III = SPAW 1930, 183-211, IV = SPAW 1930, 432-450, V = SPAW 1931, 323-356, 1929-1931.
- Bang, W., Gabain, A. V. ve Arat, R. R. (1934). *Türkische Turfan-Texte VI*. SPAW, 93-192.
- Bayraktar, N. (2004). *Türkçede Fülîmsiler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Borovkov, A. K. (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. yüzyıllar)*. (çev. Halil İbrahim Usta, Ebülfez Amanoğlu). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Brockelmann, C. (1954). *Osttürkische Grammatik der İslamischen Litteratursprachen Mittelasiens*. Leiden.
- Caferoğlu, A. (1933). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Clauson, G. (1972). *Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford the Clarendon Press.
- Demirci, Ü. Ö. ve Korkmaz, Ş. (2008). *Yusuf u Zeliha*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Derleme Sözlüğü* (1963, 1982). C. I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilçin, D. (1946). *Yusuf ve Zeliha*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları..
- Eckmann, J. (1988). *Çağatayca El Kitabı*. (çev. Günay Karaağaç). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Eminoğlu, E. (2008). *Destân-ı Yusuf*. İstanbul: IQ Yayınları.
- Eraslan, K., Sertkaya, O. F. ve Yüce, N. (1979). *Kutadgu Bilig III (İndeks)*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*. Volume: I, II. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Gabain, A. V. (1954). *Türkische Turfan-Texte VIII (Texte in Brāhmī-Schrift)*. Berlin: ADAW.
- Gabain, A. V. (1959). *Türkische Turfan-Texte X*. Berlin: ADAW.
- Gabain, A. V. ve Winter, W. (1958). *Türkische Turfan-Texte IX*. Berlin: ADAW.

- Gazihan, Sultan Abdülhamid. (1298). *Lugati Çağatai ve Türki Osmâni*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Grønbech, K. (1942). *Komanisches Wörterbuch, Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, Kopenhagen: E. Munksgaard.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1968). *Kutb'un Hüsvrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Hamilton, J. R. (1988). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. (çev. Vedat Köken). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Han, M. M. (1960). *Sanglax* (Yayımlayan: Sır Gerard CLAUSON). London.
- İzbudak, V. (1936). *El-İdrak Haşiyesi*. İstanbul.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1958). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kúnos, İ. (1902). *Seyx Süleyman Efendi's Çağataj-Osmanisches Wörterbuch*. Budapest.
- Le Coq, A. V. Türkische Manichaica aus Chotscho I-III, I= APAW 1911, Anhang Berlin 1912, II= APAW 1919, III=APAW 1922 (Türkçesi: Fuat Kösearif (1932): *Türkçe Mani Metinler I*, İstanbul: Devlet Basımevi.
- Müller, F. W. (1908). *Uigurica I*. Berlin: APAW.
- Müller, F. W. (1910). *Uigurica II*. Berlin: APAW.
- Müller, F. W. (1922). *Uigurica III*. Berlin: APAW.
- Müller, F. W. (1931). *Uigurica IV*. (A. V. Gabain tarafından yayımlandı). . Berlin: APAW.
- Nadelyayev, V. M. ve Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. ve Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnetyurskiy Slovar*. Leningrad: Izdatel'stvo Nauka.
- Orkun, H. N. (1936, 1938, 1940, 1941). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III*. Kitap, (=5. Bölüm) (*Suvarnaphâsûtra*), Ankara.
- Ölmez, M. (2003). Çağataycadaki Eskicil Öğeler Üzerine. Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu. *Mustafa Canpolat Armağanı*, s. 135-142, Ankara.
- Radloff, W. (1911). *Kuan-şi-im Pusar*. St. Petersburg: Commissionnaires de l'Académie Impériale des Sciences.
- Radloff, W. (1911). *Nachträge zum Chuastvanit*. St. Petersburg: Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences.
- Radloff, W. (1911). *Uigurische Sprachdenkmäler*. Leningrad: Akademik der Wissenschaften.

- Röhnborn, K. (1977). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien*. Franz Steiner Verlag GMBH-Wiesbaden.
- Tarama Sözlüğü* (1962, 1977). C. I II, III, IV, V, VI, VII. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Taş, İ. (2008). *Yusuf ve Zeliha*. (Yayımlayan: Mehmet ÖLMEZ). İstanbul.
- Tekin, T. (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. (1988). *Mu'înü'l- Mürid*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2009). (10. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Usta, H. İ. (2011). *Orta Asya Kur'ân Tefsiri, Türk Dilinin Tarihi Kaynakları*. Ankara.
- Üşenmez, E. (2014) *Eski Anadolu Türkçesinde Arkaik (Eski) Öğeler*. İstanbul: Akademik Kitaplar Yayınları.
- Yıldız, O. (2008). *Yusuf ve Zeliha*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yüce, N. (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zajaczkowski, A. (1954). *Bulgat Al Muştâq Fi Lugat At-Turk Wa-l-Qıfzâq II*. Warszawa.